

EBALOHKLAUSE EESTI KEELES: ÜHEST SENI TÄHELEPANUTA JÄÄNUD LAUSELIIGIST

MARRI AMON, LEELO KEEVALLIK

Annotatsioon. Kirjutises vaatleme ebalohklauseste esinemust eesti keeles. Kuigi neid grammatikates ei käsitleta, leidsime näiteid nii suulisest kõnest, eriti avalikust suhtlusest, kui ka tõlkekorpusdest. Funktsionaalselt vastavad need juba kirjeldatud muustritele teistes keeltes: *mis/mida*-algulised konstruktsioonid alustavad pikemaid selgitusi ja uusi teemasid, olles seega eelkõige diskursuse liigendajad ja osalejate tähelepanu (tagasi)tõmbamise vahendid. Kuna ka kõige ohtralt ebalohklauseid kasutavate keelte (nt prantsuse ja heebrea keele) suulisel kasutusel on täheldatud nende rikkalikku vormilist varieerumist, küsime, kas ka eesti keele puhul võiks rääkida juba grammatiseerunud lausetüübist.

Võtmesõnad: üldkeeleteadus, võrdlev keeleteadus, süntaks, vestlusanalüüs, multimodaalne suhtlusanalüüs, fookus

1. Sissejuhatus

Kui hakata eesti keele grammatikatest otsima lausetüüpe, mis sarnaneksid prantsuse keeles esineva süntaktilise vormiga *pseudo-clivée* või inglise keeles esineva vormiga *pseudo-cleft*, siis otseseid vasteid neist ei leia. Küll aga on kirjeldatud *mis/mida*-algulisi relatiivlauseid, mille põhjaks on kogu lause, nt *Ja mis on kõige huvitavam, jõu annabki talle näiline proportsiooniviga samba ja risti omavahelises suhtes* (Erelt 2014: 136). Selline relatiivlausekonstruktsioon sobituks otsitava vormi üldisemasse kasutuspiilt, kuigi ilma koopulata lühema variandina. Meie aga leidsime eestikeelsetest materjalidest ka vormiliselt täielikumaid vasteid, nt liitlauseid, mis algavad *mis/mida*-lausungiga ning on järgneva täpsustava lausungi või nimisõnafrasiga seotud koopulaverbi *on* abil (1, 2).

- (1) **mis on vahva on see et** nagu vähemalt mul oli see poolte erinevus [pilaatese treener kehapoolte erinevusest harjutuste tegemisel] (LV)
- (2) **mida mina õpetada ei saa on** igasugused diktaadid [muusikaõpetaja oma erialast] (LK)

Need juhtumid vastavad süntaktiliselt igati vormile, mida prantsuse keeles nimetatakse *pseudo-clivée*'ks ja inglise keeles *pseudo-cleft*'iks, aga millel eesti keeles puudub termin. *Cleft*'id on üldiselt keeltes väga levinud ning neid on peetud isegi süntaktilisteks universaalideks (Harris, Campbell 1995: 54). Ka meie lähisugulasest soome keeles on neid kirjeldatud relatiivlause variantidena nii kirjalikus kui ka suulises keelekasutuses (Leino 1982), seejuures mainib ISK (lk 1345) neid kui (*se*) *mikä*-algulisi predikaativlauseid, küll ainult kõrvalmärkusena. Inglisekeelse mõiste *cleft* vasteks on eesti keeles pakutud *lohklauset* (Erelt jt 2012), millest käesoleva kirjutise tarbeks tuletasime eesliite *pseudo*- eestinduse (*eba-*, *vale-*, *võlts-*, *väär-*) põhjal (Vääri jt 2012) uue termini *ebalohklause*.

Toetudes muude keelte andmetele, otsisime ebalohklause tunnustele vastavaid tarindeid nii suulisest keelest, avalikust kõnest kui ka ilukirjandusest. Et uurida, kas kirjakeeles saavad eesti ja ühe näiteks võetud indo-euroopa keele (prantsuse keele) vormiliselt sarnased tarindid ka funktsionaalselt sarnaselt toimida, tegime kitsama otsingu eesti-prantsuse-eesti tõlkekorpusest. Kirjutises püüame vastata küsimusele, kas eesti keeles saab rääkida ebalohklausest kui mingil määral kinnistunud konstruktsioonist. Lisaks pakume esmase, kvalitatiivse sissevaate küsimusse, mida ebalohklausega keeles tehakse, kirjeldades tarindite lähemat ümbrust temaatilisest ja infostruktuurilisest vaatenurgast ning analüüsidest multimodaalse vestlusanalüüsi meetodil põhjalikumalt ühte suulise keele näidet.

2. Materjal ja otsingumeetod

Materjali kogusime eesti-prantsuse paralleelkorpusest (CoPEF), Riigikogu stenogrammidest (2017–2021), Tartu Ülikooli suulise keele korpusest ning Leelo Keevalliku telefonikõnede ja videokorpustest¹. Mõneti eklektiline kogumisviis on õigustatud sellega, et eesmärk oli vaadata, kas kõnealust lausetüüpi üldse eesti keeles esineb. Prantsuse-eesti ja eesti-prantsuse tõlkekorpuses lähtusime prantsuskeelsest märksõnaotsingust (*ce qui*,

¹ Paralleelkorpus on leitav aadressilt <http://corpus.estfra.ee>.

ce que, ce dont) ning tegime ka ilukirjanduse alakorpustes otsingu eesti tarinditega, nagu *mida + pronoomen, mis/kes minu, mis on/oli ...*, *milles/millest/millega + pronoomen, mis mulle*, et saada näiteid eesti ilukirjanduses ning prantsuse keelest eesti keelde tõlgitud ilukirjandustekstides esinevate ebalohklauseste kohta. Riigikogu täiskogu istungite stenogrammidest otsisime vastavaid kollokatsioone (*mida ma, mis on, mis mind, milles ma, keda me* jne). Selle piiratud otsinguga saadud tulemused ei peegelda kogu esinemust, sest salvestistega võrdlemisel ilmnis, et ebalohklauseid esines märksa enam, kuid kirjaliku toimetamise käigus on paljud neist eemaldatud. Seda enam peaksid tulemused kinnitama vastust küsimusele, kas neid üldse esineb. Kõiki leitud näiteid kõrvutasime ka vastava videosalvestise lõiguga ning esitatud näited on uuesti transkribeeritud.

Kasutatud korpused on järgmised:

- 1) eesti-prantsuse tõlkekorpus eesti ilukirjanduse korpus, 3,85 miljonit sõnet, ning prantsuse ilukirjanduse korpus, 4,09 miljonit sõnet (CoPEF);
- 2) Riigikogu täiskogu istungite stenogrammide 2017. aasta algusest 2021. aasta septembrini, u 1703 tunni jagu toimetatud kõned (RKS);
- 3) Tartu Ülikooli suulise eesti keele korpus, 10,5 tundi videosalvestisi (TK);
- 4) Leelo Keevalliku audiosalvestiste korpus, 11 tundi (LK);
- 5) Anna Vataneni videosalvestiste korpus, 3 tundi (AV);
- 6) Leelo Keevalliku videosalvestiste korpus, 20 tundi (LV).

Olgu siinkohal etteruttavalt toodud ka uuringus käsitletavate esinemisjuhtude arv. Muu hulgas selgub tabelist 1, et ebalohklause kandidaatide leidunudki väga vähe. Siinne uuring on aga kvalitatiivne ega püüa tuvastada registreeritavahelisi erinevusi.

Tabel 1. Korpustest leitud ebalohklause kandidaadid ja nende jagunemine eri registrites

Registrid	Juhtumid
Ilukirjandus (CoPEF)	26
Kõned (RKS)	79
Vestlus (TK, LK, AV, LV)	10
Kokku	115

Edasises seletame, mis elemendid võivad eesti keele ebalohklauseid kujundada ja kuidas neid kasutatakse.

3. Ebalohklause struktuur

Skemaatilisel võib ebalohklause ülesehitust kirjeldada järgmiselt: **A-osa** + *koopula/sideelement* + **B-osa**. A-osaks on relatiivlause või relatiivlausealaadne lause (paksus kirjas), mille põhi on koopulale järgnev B-osa (koopula ja üldisemalt sideelement on kursiivis). Alljärgnevalt on toodud kaks prantsuskeelset näidet, mille B-osas paikneb kas nimisõnafraas või lausung (Riegel jt 1999: 432–433).

- (3) **Ce que j'ai acheté**, *c'est* une péniche.
'Mille **ma ostsin**, *on* paatmaja.'
- (4) **Ce que je sais**, *c'est qu'*elle est malade.
'Mida **ma tean**, *on see, et* ta on haige.'

Tüüpilised ingliskeelsed ebalohklused on samuti kas nimisõnafraasi või lausungiga B-osas (Quirk jt 1985: 1387–1389).

- (5) **What you need most** *is* a good rest.
'Mida **sa kõige rohkem vajad**, *on* korralik puhkus.'
- (6) **What I'm doing** *is* teaching him a lesson.
'Mis **ma teen**, *on* anda talle õppetund.'

Semantiliselt on tarindile iseloomulik see, et lause loogiline sisu ei muutu, kui liitlause asemel väljendada sama mõtet lihtpropositsiooniga (Lambrecht 2001: 4), vrd näite 5 teisendina *You need most a good rest* ja *Kõige rohkem vajad sa korralikku puhkust*. Infostruktuuri mõttes jaguneb tarindi tüüpkuju üsna selgelt kaheks: esimene osalause edastab tagaplaanil olevat või tuntud infot ja esineb tüüpiliselt lausungit alustavate väheinformatiivsete vormelite kujul, teine osalause aga tõstab esile fookustatud elemendi või uue infona esitatud teabe (Biber jt 1999: 962–963).

Keeliti on konstruktsioonid mõnevõrra erinevad. Näiteks inglise *what* vasteks on prantsuse keeles peamiselt kaks sidendit: indefiniitsed relatiivpronoomenid *ce que* (objekt) ja *ce qui* (subjekt), ning rootsi keeles relatiivne liitsidend *det som* 'see mis' (Henricson, Lindström 2020), samas kui heebrea ja itaalia keeles kasutatakse nii isikulisi kui ka mitte-

isikulisi asesõnu (Calabria, De Stefani 2020; Maschler, Fishman 2020). Eesti keeles juhatab A-osa sisse relatiivpronoomen *mis* nimetavas või mõnes muus käändes (sageli osastavas) ja see hõlmab B-osa sisu tervikuna. Ka sidelemendi vormistuses esineb keeliti variatsioone. Prantsuse keeles koosneb sideelement enamasti katafoorsest pronoomenist ja koopula-verbist (*c'est*), kuid pole ka välistatud verb üksi, ilma pronoomenita *ce* (Apothéloz, Roubaud 2018), millele vahel lisandub komplementsidend *que*. Verb on tüüpiliselt aja ning kõneviisi osas pea muutumatu (Roubaud 2000: 61). Inglise, rootsi ja itaalia keeles kasutatakse ainult koopula-verbte tegusõnast 'olema', samas kui heebrea keeles on kasutusel vaid pronoomen *ze/hu(hi)* (Maschler, Fishman 2020). Nagu viimase aja uurimustes näidatud, võivad need elemendid kõnekeelses kasutuses ka puududa.

Eesti keeles võib sõltuvalt järgneva komplemendi tüübist leida peamiselt kahte vormistusviisi: kas ainult tegusõna *olema* (näide 2), millele võib järgneda nii nominaalne kui lausungivormis element, või tegusõna *olema* koos katafoorse pronoomeniga *see* ja sidendiga *et* (näited 1 ja 7), millele saab järgneda ainult lausungivormis element.

(7) **Mida ma ütlesin, oli see, et mina ei tee neid otsuseid.** (RKS)

Koopulaverb esineb eestikeelses tarindis eri pöördevormides (*on, oli, olid* jne). Korrelaati *see* kasutatakse üldjuhul markeeritud infostruktuuriga lausetes (Erelt 2017: 675), mille hulka võib liigitada ka ebalohklauseid, ja *see* on muu hulgas suhtluses ettepoole vaatav vahend (Keevallik 2011). *Et* on kasutusel komplementlause alustaja ja üldsidendina (Keevallik 2000, 2008; Hennoste 2004). Nii koopula kui ka pronoomeni võib ebalohklause konstruktsioonis ka ära jätta ja kõik sidelemendi osad ei pruugi eesti keeles esineda päris järjestikku (nt *on tegelikult see, on ikkagi see et*, näited 13 ja 15). A-osa on sageli vormelilaadne ning B-osa on kõigis seni uuritud keelte suulises kasutuses väga varieeruv alates nominaalelementidest (näited 2, 3 ja 5) ja komplementlausestest (näited 1, 4 ja 6) kuni pikemate ja keerulisemate mõttearendusteni välja. Kõik eesti keele ebalohklause elemendid on kokkuvõtvalt esitatud tabelis 2.

Tabel 2. Ebalohklause elemendid ja nende kombinatsioone eesti keeles

A-osa	Koo- pula	Pro- noomen	Side- sõna	B-osa (lause või nimisõnafraas)	Näide
mis on vahva	on	see	et	nagu vähemalt ...	1
mida mina õpetada ei saa	on			igasugused diktaadid	2
mida ma ütlesin	oli	see	et	mina ei tee neid otsuseid	7
mida ma küll ütlen	on		et	meie eelnõu lahendab ...	12
mis on uvitav			et	ta küsib ...	14
mis meie õpetaja- uuringutest ju väga hästi välja tuleb				õpetajate enda enese- hinnang on madalam kui ...	16

Lisaks võib võrdluses näiteks prantsuse, itaalia ja rootsi keele grammatikaga tekkida küsimus, kuidas on vaadeldav tarind seotud eesti keeles tavapärase eelasendis relatiivlausega, mis algab vormeliga *see mis / see mida*, aga mis kõigi muude parameetrite poolest toimib analoogselt *mis/ mida*-alguliste ebalohklause tarinditega (8). Niisugused laused jätsime valimist välja, kuna nende esiosad on restriktiivsed ja referentsiaalsed ning neid on eesti keele grammatikas relatiivlausestena kirjeldatud. Pääegu sama seisukoht on võetud ka soome keele grammatikas, kus sarnaseid konstruktsioone kirjeldatakse ühesainsas märkuses kokkuvõtvalt kui (*se*) *mikä*-algulisi predikatiivlauseid (ISK: 1345). Jätsime välja ka korduva pronominaalse korrelaadiga laused, kuna liigitasime need eelteemaga lahktarindite hulka (ingl *left-dislocation*), nt lause *Mis mulle praeguse süsteemi juures veel ei meeldi, see on väljamaksete süsteem* (RKS), kus pronoomenid *mis* ja *see* on koreferentsiaalsed. Pole aga võimatu, et funktsionaalse ja vormilise sarnasuse põhjal tuleks ka just *see mis*-vorme tulevikus ebalohklausestena käsitleda (vrd nt näide 9, kus A-osas kasutatakse sama *meeldima*-tarindit nagu näites 8).

- (8) *see mis mulle õudselts meeldib on see et mina saadan üldiselt meie Outlookist ja seal saab tagasi kutsuda* (LK)

Ebalohklause A-osa on ka semantiliselt mõnevõrra eripärane. Keelte põhjal, kus ebalohklauseid on tavalised, on leitud, et A-osas esinevad sageli üldisema semantilise tähendusega verbid, isegi sellisel määral, et A-osi on alust pidada „järgneva tegevuse modaalseks või selle kohta seisukohta võtvaks raamiks” (Hopper, Thompson 2008: 106). Uurimuses prantsuse keele kohta, milles vaadeldi nii suulist kui ka kirjalikku kasutust, on tuvastatud, et enim esinevad A-osas verbid *tahtma*, *pidama*, *huvitama* ja *meeldima*, mis viitavad subjektiivsele ja hinnangulisele kasutus-kontekstile (Roubaud 2000). Meie vaadeldud korpusenaides esinevad aga predikaadid, mida tüüpiliselt kasutatakse *et*-komplementlause juures: teadmispredikaadid (*teadma*), kõnepredikaadid (*ütleva*, *rõhutama*, *väitma*), tundepredikaadid (*murelikuks tegema*, *ärritama*, *kurvaks tegema*, *üllatama*, *häirima*, *meeldima*, *hinge kriipima*; *mis on oluline*, *mis on huvitav*), soovi- ja vajalikkuspredikaadid (*soovima*) (vt Erelt 2017: 672–675). Ülekaalukalt leidub predikaati *ütleva* koos modaalverbidega (*mida ma saan/võin öelda*), sageli esineb ka verbiühendis tegusõna *tahtma* (*mida ma tahan küsida*, *tahan (üle) rõhutada*, *tahaksin rõhutada*, *tahan öelda*). Kõik need näited osutavad ka n-ö pleonastlikule või liiassele tarvitusele: kõneleja kasutab valmisvormeleid, mis info seisukohast palju juurde ei anna ning seega täidavad suhtluses muid funktsioone (formuleerimisraskuste kohta vt ka Hopper 2001: 120). Näiteks tuvastasime ka eesti keeles vastandavat ja ettevaatavat (ingl *projecting*) kasutust, mida on teistegi keelte puhul täheldatud. Järgnevalt suundumegi ebalohklause kui lausetüübi funktsioonide juurde.

4. Ebalohklause funktsioonid

Alates 1970. aastatest, kui hakkasid ilmuma põhjalikumad käsitlused inglise keele lohklauseste kohta (esialgu transformatsioonigrammatika seisukohast), seoti lohklauseid selliste loogilis-semantiliste kategooriatega nagu presupositsioon ja fookus. Teksti või diskursuse tasandil vastab nendele info tuntuse, antuse või järeldatavuse ning uue info kategooria, mida samuti mitmes töös vaadeldi (Chafe 1976; Prince 1978; Halliday 1985). Lisaks ilmus Halliday teooriale toetuv ülevaade lohk- ja ebalohklauseste kohta nii kirjalikus kui ka suulises inglise keeles. Sellest ilmneb, et eri tüüpi lohklauseid võimaldavad suhtluses tõsta esile teatud elemente, olles seega markeeritud tarindid, mis annavad edasi info mõttes analoogse

lihtlause sisu (Collins 1991: 4). Levinud (lausepõhiste) käsitluste kohaselt ongi ebalohklause süntaktiline vahend teatud elemendi esiletõstmiseks lauses. Eesti keeles esineb sel moel toimivaid süntaktilisi konstruktsioone vähem kui keeltes, kus sõnajärjel on rohkem piiranguid. Fookustamise funktsiooni, mis on siin vaadeldava tarindi peamiseks ülesandeks, täidavad eesti keeles sõnajärg (Lindström 2005), aga ka muud vahendid, nt suulises keeles prosoodia (Sahkai jt 2013). Lisaks on kirjeldatud muid fookuse markereid, nagu noomenifraasi määratlevad demonstratiivid, ruumi- ja ajadeiktikud (Sahkai 2015).

Viimase aja rahvusvahelistes käsitlustes, mis põhinevad suhtluse analüüsil, on hakatud aga väitma, et ebalohklause A-osa on pigem vahend eeloleva väite edasilükkamiseks mistahes pragmaatilistel põhjustel. Seetõttu ei ole ka sageli eraldi esinevad A-osad mitte keelevead ega katkestatud laused, vaid neid saab seletada sellesama edasilükkamise ja planeerimisvajadusega reaajas ning seega on need ebalohklause loomulikud väljendusvormid (Hopper 2001; Günthner 2008; Maschler, Fishman 2020). Eri keelte puhul ongi ilmnenud, et A-osa ei raamista mitte alati ühtainust järgmist lauset, vaid suhteliselt määramatut diskursuse osa (Hopper, Thompson 2008: 110). Lisaks on neis kasutus põhistes uurimustes näidatud, et sageli puuduvad tarindis kanoonilised elemendid, nt koopulaverb. Seepärast räägitakse pigem ebalohklause fragmentidest, mitte lausetüübist (Hopper 2001). Ainult kirjalikes standardites on hakatud B-osa käsitlema kui kohustuslikku lauseosa, mis lõpetab alustatud süntaktilise üksuse. Ka eesti keeles tuleks arvestada juhtumitega, milles B-osa ei moodusta tavapärasest lausungist ega lausungilõppu.

Edasises vaatleme täpsemalt, kuidas ebalohklause eri osad eesti keelematerjalis esinevad.

5. Ilukirjandus

Alustame kirjakeelsest kasutusest ja tõlgetest keelest, kus ebalohklauseid on väga sagedased (vt Maschler jt 2021). Otsides prantsuse keeles prototüüpeid ebalohklauseid *ce que / ce qui / ce dont* – prantsuse keeles on ka märksa laiemaid käsitlusi ja vormitüüpe – ja neile vastavaid eestikeelseid vorme (vt ptk 2), leidsime kokku 334 näidet. Tõlkes prantsuse keelest eesti keelde leidis ainult 8 näidet, kus tõlge oli eesti keeles vormistatud ebalohklausena. Üldiselt võib öelda, et kui ebalohklause on *ce que / ce qui*

(vastavalt objekt- ja subjektlause) on võimalik tõlkida kanoonilise relatiiv-lausega *see, mis/mida ...*, siis otsustavad tõlkijad üsna sageli selle kasuks. Muudel juhtudel tasub märkida, et ebalohklause tõlkimata jätmisel (see tähendab fookustava vahendi edasiandmisel muude vahenditega) on tõlkijad enamasti kasutanud episteemilist modaalsust väljendavaid määrsõnu (*kindlasti*), lisanud deiktikuid (*siin*), vastandavaid sidendeid (*aga, hoopis*) või määrsõnu (*hoopis, just*). See näitab, et prantsuse keele ebalohklause tõlgendatakse kui fookustavat vahendit, mida püütakse erinevate eesti keele vahenditega edasi anda. Pronoomeniga moodustatud tarindeid küll esines, aga näidete koguhulgaga võrreldes siiski vähe – arvatavasti tundub niisuguse info mõttes napi tarindi kasutamine kirjakeeles vähe põhjendatud. Seevastu eesti-prantsuse tõlkesuunal paistab olevat rohkem paindlikkust ning eesti lähteteksti ebalohklauseid on tõlgitud prantsuse keelde 16 juhul. Esines ka kaks näidet, kus eesti ebalohklause tõlkimisel on kasutatud prantsuse keeles muud tarindit. Kuna eesti keeles esines ebalohklauseid eri autorite tekstides (Viivi Luik, Karl Ristikivi, Jaan Kross, A. H. Tammsaare, Arvo Valton) ning märkimisväärselt rohkem suunal eesti-prantsuse kui prantsuse-eesti (vastavalt 16 ja 8 näidet), lubab see arvata, et eestikeelsest ilukirjandusest võiks näiteid leida rohkemgi.

Näidetes, kus ebalohklauseid kasutati kirjalikus keeles, moodustab see endastki mõista tervikliku lause, mille lõpetab kirjavahemärk, ent mitte alati ei lõpe alustatud idee või teemaarendus ebalohklause B-osaga. Esineb juhtumeid, kus tegemist on tervikliku mõtte (9), teemapöörde (10) või pikema teemaarenduse algusega, kus ebalohklause võtab kokku järgnevas üksikasjalikumalt selgitatud idee (11). Kõik kolm järgmist näidet on pärit Eesti autoritelt.

- (9) **Mis mulle köögis üldse ei meeldinud**, *olid* ahjukapp ja kartulisalv. (CoPEF)
- (10) **Millest ma nüüd tahan jutustada**, *on* Katarina pihtimus, ainus, mille vastu võtsin. (CoPEF)
- (11) **Mida ma tahtsin ütelda**, *on see, et* kõige suurem hädaoht ei ähvarda Kirikut mitte Visconti või mõne teise röövrüütlis sõjameeste poolt. Sest lõppude lõpuks ei ole Kirik mitte inimeste kätega ehitatud hoone – vaevalt tarvitseb mul seda nii õpetatud seltskonnas nimetada –, vaid vaimne ehitus, mille apostlid ja kirikuisad on ehitanud sellele alusele, milleks on Kristus. (CoPEF)

Nende juhtumite puhul on selgelt näha ebalohklause tunnuseid ja elemente ning nii nominaalseid kui ka lauselisi B-osi. Lisaks tunduvad nad toimivat sarnaselt teiste keelte analoogsete konstruktsioonidega, kus A-osal on peamiselt hinnanguline ja ettevaatav funktsioon.

6. Kõned

Suhteliselt rohkelt leidsime ebalohklause konstruktsioone avalikus kõnes, olukorras, kus kõneleja peab pikemat kõnevooru arusaadavalt liigendama. Riigikogu stenogrammides esinesid kõige sagedamini algusvormelid *mida ma* (36 juhtu, näide 12) ja *mis mind* (9 juhtu, näide 13), aga leidis ka öeldistäitelisi vorme (4 juhtu, näited 14 ja 15).

- (12) et **mida:: (.) ma küll ütlen**, (.) ää *on et* meie eelnõu (.) lahendab (.) nii tänaste (0.2) kui: (0.2) tulevaste pensionäride (.) pensioniteema. (RKS)
- (13) a **mis mind nagu kurvaks siin saalis teeb** *on* tegelikult *see* mida me: opositsiooni poolt ee .hh ee kriisi alguses või ka kriisijuhile siin saalis ütlesime et ee me oleme valmis toetama asjalikke ettepanekuid, ärge pange sinna sisse ettepanekuid (RKS)
- (14) aga **mis on: huvitav et** ää (.) ta küsib et e kas ei olek:s mõistlik panna paika teatud ä mõõdikud, mille järgi siis hinnata, kas ikkagi realselt see maksupoliitiline meede rahva tervise aspektist töötab või mitte. (RKS)
- (15) ja **mis on: e oluline s kogu selle testimisloogika: puhul: piiridel**, e:t .hh et *on* ikkagi m ikkagi *see*, mts *e:t* ee .h me oleme ka praktikas ju näinud ühte asja. küsimus kas inimesed täidavad eneseisolatsiooni reegleid. öö nii kui nad peavad olema karantiinis lähikontaktsena, .h ja ma arvan et ülddemograafilise uurimuse järgi on inimeste käitumisjoonis samasugune kui nad tulevad välismaalt tagasi. .h ja siin on: me oleme näinud numbreid et ä .h vist oli 61% inimesi täidab neid reegleid ja üle 30% inimesi siis uuringu järgi ei täida neid reegleid. (RKS)

Kõigis neis näidetes on lühem või pikem A-osa, mis annab tunnistust sellest, kuidas teatud A-osadest võivad saada vormelilaadsed kinnisväljendid, nt *mis/mida ma/mina ütlen / tahaksin öelda, mis on huvitav/oluline/hea/halb*. Nende põhifunktsioon on valmistada ette järgnevat, esitades seda kas millegi uudse, olulise, hinnangulise või kontrastsena.

Paljudes näidetes esineb täielik sideelement, mis koosneb koopulast, pronoomenist ja (korrelaat)sidendist. Näidetes 12, 13 ja 14 on aga puudu kas pronoomen, sidesõna või koopula, aga A-osa toimib ikka ettevaatava vahendina, mis näitab, et eelolev jutulõik võib tulla pikk ja keeruline.

See võimaldab kõnelejal pärast A-osa väljaütlemist teha kõrvalepõikeid ja lisandusi, mis süntaktiliselt otseselt eelnevat ei jätka (vt ka näide 1, *vähemalt mul oli*). Nii toimibki ebalohklause A-osa fragmendina, mida saab kasutada pikema jutulõigu raamistamiseks. Tundub, et seda funktsiooni oskavad eriti hästi ära kasutada poliitikud. Isegi kui ebalohklause on formaalselt B-osaga lõpetatud, võib selle abil ette teatada oluliselt pikemast kõnelõigust, kust aga täpselt ei pruugigi selguda, mida konkreetselt alguses lubati. A-osast on seega saanud suhteliselt sisutu vormel. Nii on näites 15 raskesti tuvastatav, mis lõpuks oli oluline, isegi kui see väide raamistab järgnevat infot väärtuslikuna. Korpuses sisaldus ka kaks näidet, milles puudusid nii koopula, pronoomen kui ka komplement-sidesõna, ent B-osa on mõlemal juhul selgelt piiritletud. Näites 16 esineb ebalohklause kõneleja vastuses, kus sellega tuuakse oma seisukohtade kaitseks objektiivsena esitatud argument (uuringute tulemused), millele tuginetakse edasises selgituses.

(16) ja mis `meie õpetajauuringutest ju väga hästi välja tuleb (.) õpetajate
`enda enesehinnang on madalam kui ühiskonna enesehinnang õpetajast.
(RKS)

Varasemad uuringud teiste keelte kohta on näidanud, et ebasümmeetrilises suhtluses kasutavad ebalohklauseid pigem mõjukamal positsioonil olevad isikud, nt eksperdid (Hopper, Thompson 2008: 107; Lindström jt 2022). Pikemat voo nõudvad ebalohklused on muu hulgas suhtlusruumi üle võimu saavutamise vahendiks, sest nad lubavad jutulõnga pikemalt enda käes hoida. Ka võib ette valmistamata kõnes kasutada ebalohklause A-osi planeerimisaja võitmiseks. Ülaltoodud leiud eesti keelest paistavad neid järeldusi mõnevõrra toetavat.

7. Vestlused

Ebalohklause kasutus ei piirdu sugugi ainult formaalse suhtluse ega avaliku kõnega. Üksikjuhtumeid leidub ka argisematelt töökohtumistelt ja isegi sõpradevahelistest eravestlustest. Telefonikõnest pärinevas näites (17) vastab Teet sõbra küsimusele selle kohta, mida ta koolipraktikal koges. Peale algset ebalevat väidet, et ta ei tea (rida 4), kasutab ta ebalohklause, milles on kõik struktuuriosad olemas (read 5–6).

08 .hhhhh^hh^ mts on nüü#d ää (.
 niina ^tass lauale, pilk paberitele^
 pilt #1

Pilt. Osalejate pilgud on koondunud paberile

09 miks ma- miks ma tegin selle käsikirjaliselt. (0.9)
 10 mt .hh sellel on arvutis väga lihtne n teha tabelina
 11 (.) väga lihtne on teha nagu wordis
 12 võivõi [õupen ofisis] tabelina,
 13 NIINA: [mmmm,] (AV)

Ebalohklause alustamisega on kõneleja loonud selge kontrasti eelneva teemaga ning näitab, et järgneb millestki muust „rääkima hakkamine“. Peale mõningast takerdumist vormistab ta järgneva teema küsimusena *miks ma tegin selle käsikirjaliselt* (rida 9). See lause moodustab ebalohklause B-osa. Nii on analüüsi fookuses olevat tarindit kasutatud ühelt suuremalt teemalt teisele minekuks ja ka pikema seletuse sissejuhatuseks, sest teema ei ole retoorilise küsimuse esitamisega kaugeltki lõppenud ja järgneb pikem seletus kirjastiili valiku kohta (algus ridadel 9–12). Vastaskõneleja toetab mitmeosalist voo ru vaid minimaalse reaktsiooniga *mmmm* real 13, näidates nii oma arusaama, et tulekul on veel voo ru ehitusüksusi.

Episoodi videolindistuses on selgelt näha, kuidas ebalohklause kasutatakse ka vestluses osalejate tähelepanu koondamiseks või tagasitoomiseks. Ridadel 5–7 on Niina hõivatud tee joomisega ja ta pilk on laual olevatelt paberitelt eemal. Samal ajal kui ta elmist teemat eneseirooniliselt

lõpetab ja veebidisaineri poole naeratab, on see juba pööranud pilgu tagasi paberitele ja alustab uut teemat. Ebalohklause A-osa ajal võtab Niina alles kruusist lonksu ega saa samal ajal pabereid vaadata. A-osa saab seega kasutada ajavõitmiseks (vt ka Hopper 2001), kuni teisel osalisel on võimalik tähelepanu vajalikku punkti koondada. Eeltoodud multimodaalset analüüsi toetab ka fakt, et voor jätkub soravalt alles pärast seda, kui Niinagi pilk on tagasi paberitel (rida 8). Sagedasi takerdumisi A- ja B-osa piiril on märgatud ka näiteks rootsi keeles (Lindström jt 2022), mis näitab A-osa kasutust just pikemat vooru või mingit tundlikku teemat alustavas funktsioonis. Samuti on konstruktsioonile iseloomulik, et seda kasutavad isikud, kelle rolliks on käimasolevat vestlust ühest faasist teise viia (Lindström jt 2022), nagu nt veebidisainer esitatud näites.

Peale juhtumite, kus suurem osa ebalohklause struktuurielemente on olemas, leidub ka selliseid, kus B-osa pole võimalik lausena tuvastada. Neid esineb kõigis seni uuritud keeltes, kus kanoonilised ebalohklased on sagedased. Gabriele Müller (2007) ja Simona Pekarek Doehler (2011) kirjeldavad pikema vooru alustamist prantsuse ebalohklause A-osa abil, kus B-osa jääbki avatuks. Ühtlasi osutab kaasvestleja(te) reaktsiooni puudumine sellele, et jätkuvat juttu tajutakse endiselt sama teemaarendusena, kusjuures kõneleja võib kasutada erinevaid kiile jms ning ka järgnevate lausungite ajaline raamistik ei pruugi üldse A-osaga kokku langeda. Analoogne eesti näide (19) on pärit telefonivestlusest, kus kaks sõbrannat räägivad elust ja juhtumistest. Näite alguses (rida 1) reageerib Kai Pille jutustusele ning haarab siis jutuvoorule endale, kasutades ebalohklause A-osa kombinatsioonis üldsidendiga *et* (rida 4).

- (19) 01 KAI: `issand kui lahe. (.) [ku]sjuures **mida ma unustasin `ära**
 02 PILLE: [q]
 03 KAI: **sellest `esmaspäevasest kinokäigust.**
 04 *et* mai tea kui palju (0.2) `suhtlevad seal Marek ja Doris onju.
 05 PILLE: noh?=
 06 KAI: =igatahes `Doris oli mingi sõbrantsiga kinos.
 07 PILLE: ohoo.
 08 KAI: jah ma `tean et me: noh, (.) me- me nagu `tere ei ütle. (LK)

Nii nagu veebidisaineri näites, on ka siin tegu olulise teemavahetusega võrreldes sellega, millest siiani on juttu olnud ja mida Kai real 1 kommenteerib kokkuvõtvalt ütlusega *issand kui lahe*. Siinses näites ei ole aga võimalik

tuvastada konkreetset üht lauset, mis toimiks ebalohklause B-osana. Lugu kinoskäigust kestab veel pikalt. A-osa koos sidendiga toimib pigem jutustust alustava fragmendina. Just sellist kasutust on huvitaval kombel ajalooliselt peetud ebalohklause arengu algstaadiumiks germaani keeltes (Koops, Hilpert 2009), mistõttu võiks oletada, et see lausetüüp muutub ka eesti keeles tulevikus tavalisemaks.

Üldiselt võib igapäevase suhtluse kohta nentida, et kuigi ebalohklauseid ei esine seal kuigi sageli, on nad vormiliselt ja funktsionaalselt sarnased muudes registrites kasutatutega. Tavavestluse ja näost näkku suhtluse uurimise eelis on aga see, et näeme, kuidas ebalohklauseid kasutatakse vooru ja teema hoidmiseks ning otseselt tähelepanu (tagasi) võitmiseks, kuna analüüsida saab ka osalejate kehalist orientatsiooni olukorras, kus voorud ei ole ette ära jagatud ega nende pikkus kindlaks määratud, nagu näiteks poliitiliste sõnavõtude puhul.

8. Kokkuvõtteks

Artikliga tahtsime juhtida tähelepanu eesti keele ebalohklausele, mida siiani grammatikates sellisena kirjeldatud ei ole. Juhtumeid esineb nii kirjalikus kui ka suulises keeles ja kokkuvõetult järgivad nad samu põhimustreid, nagu on tuvastatud teiste keelte põhjal: vormelilaadsemale A-osale järgnevad koopula, pronoomen ja üldsidend ning erineva kujuga B-osad. Peale täielike leidsime ka ebatäielikke juhtumeid, kust mõni võimalik tarindi sideelement puudus.

Võib muidugi küsida, kas tegemist on hiljutise muutuse või lihtsalt pikka aega keele äärealadel eksisteerinud tarindiga. Muu hulgas on germaani keelte ebalohklause grammatiseerumise puhul näidatud, et vanemas inglise keeles esinesid valdavalt hinnangut väljendavad predikaadid, tihti koos erinevate laienditega (võrdlevad, episteemilist modaalsust väljendavad jne) (Koops, Hilpert 2009). Tänapäeval on predikaadid muutunud tähenduselt üldisemaks ning liikunud subjektiivsuse väljendamiselt sündmuste edasiandmise poole (*tegema, juhtuma, toimuma*). Eesti keele puhul paistab praegu, et *ütleva, teadma* ja tundepredikaadid on kõige rohkem levinud ja seega ehk tõesti on areng alles algusjärgus, aga isegi kui ebalohklauseid ei ole meil võrreldes mõne teise keelega kuigi sagedad, on huvitav, kuidas nende iseloomulikud elemendid eesti keeles toimivad. Grammatikakirjelduse seisukohalt on alati oluline ka mõtiskleda selle üle,

miks ja millal mõnes teises keeles tuvastatud tarind oma keele süntaksi osaks arvata.

Kirjandus

- Apothéloz, Denis; Marie-Noëlle Roubaud 2018.** Constructions pseudo-clivées. – Encyclopédie Grammaticale du Français. http://encyclogram.fr/notx/003/003_Notice.php.
- Biber, Douglas; Stig Johansson; Geoffrey Leech; Susan Conrad; Edward Finegan 1999.** Longman grammar of spoken and written English. Harlow: Pearson Education Limited.
- Calabria, Virginia; Elwys De Stefani 2020.** Per una grammatica situata: Aspetti temporali e multimodali dell'incrementazione sintattica. – Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata 49 (3), 571–601.
- Chafe, Wallace 1976.** Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view. – Subject and topic. Ed. by Charles Li. New York: Academic Press, 25–56.
- Collins, Peter Craig 1991.** Cleft and pseudo-cleft constructions in English. London, New York: Routledge.
- Erelt, Mati 2014.** Eesti keele lauseõpetus. Komplekslause. Tartu: Tartu Ülikool.
- Erelt, Mati 2017.** Liitlause. – Eesti keele süntaks. Toim Mati Erelt, Helle Metslang. (= Eesti keele varamu III.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 647–755.
- Erelt, Mati; Tiit Erelt; Enn Veldi 2012.** Eesti-inglise keeleteaduse sõnastik. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Günthner, Susanne 2008.** Projektorkonstruktionen im Gespräch: Pseudoclefts, *die Sache ist*-Konstruktionen und Extrapositionen mit *-es*. – Gesprächsforschung 9, 86–114. <http://www.gespraechsforschung-online.de/fileadmin/dateien/heft2008/ga-guenthner.pdf>.
- ISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004.** Iso suomen kielioppi. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Halliday, Michael A. K. 1985.** An introduction to functional grammar. London: Edward Arnold.
- Harris, Alice C.; Lyle Campbell 1995.** Historical syntax in cross-linguistic perspective. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hennoste, Tiit 2004.** *Et*-komplementlause kesksete põhiverbide funktsioonid eestikeelses vestluses. – Keel ja Kirjandus 7–8, 504–523, 590–609.
- Henricson, Sofie; Jan Lindström 2020.** „Va ja inte gillar e hennes nasala röst“: Fokusfinala utbrytningar i tal i interaktion. – Svenskans beskrivning 37: Förhandlingar vid trettiosjunde sammankomsten, Åbo 8-10 maj 2019.

Red. Saara Haapamäki, Ludvig Forsman, Linda Huldén. (= Skrifter från Svenska institutionen vid Åbo Akademi nr 8.) Turku: Åbo Akademi, 96–110.

- Hopper, Paul J. 2001.** Grammatical constructions and their discourse origins: Prototype or family resemblance? – Applied cognitive linguistics I: Theory and language acquisition. Ed. by Martin Pütz, Susanne Niemeier, René Dirven. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 109–129.
- Hopper, Paul J., Sandra Thompson 2008.** Projectability and clause combining in interaction. – Crosslinguistic studies of clause combining: The multifunctionality of conjunctions. Ed. by Ritva Laury. (= Typological studies in language 80.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 99–123. <https://doi.org/10.1075/tsl.80.06hop>.
- Keevallik, Leelo 2000.** Keelendid *et ja nii et* vestluses. – Keel ja Kirjandus 5, 344–358.
- Keevallik, Leelo 2008.** Conjunction and sequenced actions: The Estonian complementizer and evidential particle *et*. – Crosslinguistic studies of clause combining: The multifunctionality of conjunctions. Ed. by Ritva Laury. (= Typological studies in language 80.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 125–152. <https://doi.org/10.1075/tsl.80.07kee>.
- Keevallik, Leelo 2011.** Pro-forms as projective devices in interaction. – Discourse Processes 48 (6), 404–431. <https://doi.org/10.1080/0163853X.2011.559150>.
- Koops, Christian; Martin Hilpert 2009.** The co-evolution of syntactic and pragmatic complexity: Diachronic and crosslinguistic aspects of pseudo-clefts. – Syntactic complexity: Diachrony, acquisition, neuro-cognition, evolution. Ed. by Tom Givón, Masayoshi Shibatani. (= Typological studies in language 85.) Amsterdam: John Benjamins, 215–238. <https://doi.org/10.1075/tsl.85.09the>.
- Lambrecht, Knud 2001.** A framework for the analysis of cleft constructions. – Linguistics 39 (3), 463–516. <https://doi.org/10.1515/ling.2001.021>.
- Leino, Pentti 1982.** Suomen kielen lohkolause. (Suomi 124, 2.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lindström, Liina 2005.** Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 16.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lindström, Jan; Sofie Henricson; Martina Huhtamäki 2022.** Pseudo-cleft constructions in Swedish talk-in-interaction: Turn projection and discourse organization. – Lingua 265, 103–167. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.lingua.2021.103167>.
- Maschler, Yael; Stav Fishman 2020.** From multi-clausality to discourse markerhood: The Hebrew *ma she-* ‘what that’ construction in pseudo-cleft-like

- structures. – *Journal of Pragmatics* 159, 73–97. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2020.01.002>.
- Maschler, Yael; Simona Pekarek Doehler; Jan Lindström; Leelo Keevalik 2021.** The grammar-body interface: A cross-linguistic analysis of pseudo-cleft-like constructions in Hebrew, French, Swedish and Estonian interaction. – 17th International Pragmatics Association conference, Winterthur, 27 June – 2 July, 2021.
- Müller, Gabriele M. 2007.** La construction pseudo-clivée dans l’organisation d’activités complexes: questions de portée. – *Cahiers de praxématique* 48, 213–238. <https://doi.org/10.4000/praxematique.837>.
- Pekarek Doehler, Simona 2011.** Clause-combining and the sequencing of actions: Projector constructions in French talk-in-interaction. – Subordination in conversation: A cross-linguistic perspective. Ed. by Ritva Laury, Ryoko Suzuki. (= *Studies in language and social interaction* 24.) Amsterdam: John Benjamins, 103–148. <https://doi.org/10.1075/slsi.24.06doe>.
- Prince, Ellen 1978.** A comparison of *wh*-clefts and *it*-clefts in discourse. – *Language* 54 (4), 883–906. <https://doi.org/10.2307/413238>.
- Quirk, Randolph; Sidney Greenbaum; Geoffrey Leech; Jan Svartvik 1985.** A comprehensive grammar of the English language. London: Longman.
- Riegel, Martin; Jean-Christophe Pellat; René Rioul 1999.** Grammaire méthodique du français. Paris: PUF.
- Roubaud, Marie-Noëlle 2000.** Les constructions pseudo-clivées en français contemporain. Paris: Champion.
- Sahkai, Heete 2015.** Demonstratives and information structure in spoken Estonian. – Information structuring of spoken language from a cross-linguistic perspective. Ed. by M. M. Jocelyne Fernandez-Vest, Robert D. Van Valin, Jr. De Gruyter Mouton, 211–236. <https://doi.org/10.1515/9783110368758-011>.
- Sahkai, Heete; Mari-Liis Kalvik; Meelis Mihkla 2013.** Prosodic effects of the information structure in Estonian. – *Proceedings of International Conference Nordic Prosody XI*, Tartu, 15.–17.08.2012. Ed. by Eva Liina Asu-Garcia. Peter Lang Verlag, 323–332.
- Valdmets, Annika 2013.** Modal particles, discourse markers, and adverbs with *lt*-suffix in Estonian. – *Discourse markers and modal particles: Categorization and description*. Ed. by Liesbeth Degand, Bert Cornillie, Paola Pietrandrea. (= *Pragmatics & beyond new series* 234.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 107–132. <https://doi.org/10.1075/pbns.234.05val>
- Vääri, Eduard; Richard Kleis; Johannes Silvet; Tiina Paet; Tuuli Rehe-maa 2012.** Võõrsõnade leksikon. <https://www.eki.ee/dict/vsl/index.cgi?Q=pseudo&F=M&C06=et>.

**Pseudo-cleft: on a hitherto undescribed
syntactic construction in Estonian**

MARRI AMON, LEELO KEEVALLIK

This paper asks whether there are any pseudo-cleft structures in Estonian. Grammars do not account for them, but we found fitting examples from both spoken and written usage, in particular from public speeches. Functionally, they are similar to what has been described in other languages: *what*-initial constructions project longer explanations and launch new topics, thereby structuring discourse and (re-)engaging participants. Since studies on pseudo-clefts in spoken interaction have revealed a high degree of structural variability even in languages that make prolific use of them, such as French and Hebrew, we suggest that they are also grammaticized in Estonian.

Keywords: general linguistics, comparative linguistics, syntax, conversation analysis, multimodal conversation analysis, focus

Marri Amon
Maailma keelte ja kultuuride kolledž
Tartu Ülikool
J. Liivi 4
50409 Tartu
marri.amon@ut.ee

Leelo Keevallik
Kultuuri ja ühiskonna osakond
Linköpingi Ülikool
581 83 Linköping
Rootsi
leelo.keevallik@liu.se